

Kamarás István

Mikor lőhető le a zongorista? A művészeti értékközvetítés erkölcsi dilemmái

Egy vadnyugati kocsmában a következő felirat figyelmezteti a vendégeket: Ne lőj a zongoristára, tudása legjavát nyújtja! Ebben az értékrendszerben a szakember életét kockáztatja, ha a művészeti értékek közvetítése közben nem állítja képességei legjavát a közjó szolgálatába. Mi, kívülállók, nem vettünk részt e közösség – vagyis a kocsmai közönség – művészeti kánonjának kialakításában, csak valószínűsíthetjük, hogy ez a tudás nem merülhet ki holmi klimpirozásban, vagyis hogy az erkölcsi ítékezés esztétikai mérce alapján hozott ízlésítéssel kombinálódik. A dolog azonban korántsem intézhető el ennyivel. Ugyanis az sem mindegy, hogy mit játszik a zongorista legjobb tudásával, és az sem, hogyan játssza azt.

Nagyon valószínű, hogy lelőhető a zongorista akkor is, ha a megszokott country-zene helyett Bachot játszik vagy akárcsak dél-amerikai tánczenét, és talán még akkor is, ha a megszokott zenét szokatlan modorban játssza, ami ugyan nagyon tetszik egy-két vájt fülű és mindenféle másságra kíváncsi vendégnek, de nagyon nem tetszik a megszokottat váró, s az ettől való eltérést vadnyugatiatlannak, amerikaiatlannak, a közjó elleni fellépésnek, ízlésterrornak érző, az idegent nehezen szenvedő vagy egyenesen gyűlölő törzsvendégeknek. És valószínűleg az sem számítana melegségnek, ha a zongorista mindezt nevelő célzattal, a törzsközönség látókörét tágítandó, ízlésüket pallérozandó tenné, a rutinszerűhöz valami újat hozzátéve, értékérzékenységük növelésének vagy az esztétikai természetű transzcendálásra késztetés szándékával.

Ízlésterror vagy olvasóvá avatás?

Eddig csak a kocsmavendégek fülével hallgattuk zongoristánkat, ám ne feledjük, hogy a kocsmába betérő zenekritikus, pedagógus és a kocma felettes szervének művészeti előadója is előránthatja övéből a coltot, ha a hivatásos művészetközvetítő mércéjével nem találja megfelelőnek a minőséget. Márpedig a művészi érték közvetítésekor az eredeti mű óhatatlanul torzul, és általában redukálódik az érték. Nem könnyen megválaszolható – és nemcsak esztétikai, hanem etikai természetű – kérdés, hogy mennyire kell számolnia ezzel a közvetítőnek. Nem jelenthetjük ki magabiztosan, hogy bizony a kocma törzsvendégeinek erkölcsi kötelességük önmagukat alkalmassá tenni a kocsmában közvetített művészet befogadására (hogy minél kisebb legyen a közvetítés közben óhatatlanul bekövetkező értékcsökkenés), hiszen még az sem egyértelmű, hogy ugyanezért mennyiben tehető felelőssé a hivatásos művészetközvetítő és a műértő befogadó.

Az esztétikai érzékenység ugyanis bizonyos mértékig genetikai adottság, ám kétségkívül fejleszthető is. Igaza van *Honffy Pálnak*, hogy az iskolai irodalomtanítás keretében – amely lényegét tekintve olvasóvá nevelés –, amennyire lehetséges, képessé kell tenni a tanulókat a műalkotás befogadására, vagyis az önátadásra és megnyílásra, az önmegőrzésre és távolságtartásra, a másság iránti nyitottságra, az elmélyedésre és alázatos viszonyu-

lásra. (1) Kérdés azonban, nem tiltakozhat-e a személyi szabadságjogaiban önmagát korlátozva érző tanuló az esztétikai érzékenységre nevelés ellen azzal érvelve, hogy kedvenc zenéje, szappanoperája vagy horrorja megtekintéséhez, kedvenc krimije vagy érzelmes regénye olvasásához nincsen szüksége ilyenfajta befogadói készségekre. Elfogadható-e a pedagógiának az az ellenérve, hogy az effajta készség – ha máshoz nem – a tananyag elsajátításhoz mindenképpen szükséges. Ezzel szemben jogosnak tűnik az a replika, mely szerint a diák e nélkül is fel tudja mondani a leckét. Nem érvelhetne azzal a diákok személyi jogait képviselő ombudsman, hogy az iskolai irodalomoktatás tulajdonképpen nem más, mint intézményesített ízlésterror, az iskolai műértelmeztetés pedig – dolgozat vagy feleltetés formájában – a diák-olvasó legitimebb ügyeibe való beavatkozás? És minél fogékonyabb a diák az irodalom iránt, annál inkább az?

Elsőre talán képtelenségnek tűnhet az a vád az iskolával szemben, hogy remekműveket közvetít, de annak idején *Hankiss Elemér* joggal beszélt a remekírók rémuralmáról (2) abban az esetben, amikor a tankönyvek és a tanárok üres vagy erősen ideologikus ítéletekkel „érvelnek” a diákokra rátukmált remekművek mellett. Úgy vélem, a mai napig aktuális Hankiss kérdése, hogy „állampolgári kötelesség-e lelkesedni a Zrinyiásért?”, és még inkább jogos azt követelni, hogy lehessen az iskolában is a „tökéletes” művek tökéletlenségéről is dialogizálni, főleg akkor, ha valakit éppen esztétikai érzékenysége indít ilyen fajta kérdésfelvetésre. És miért ne kérdezhetné meg a diák, hogy miért nincs szó irodalomórán az ő kedvenceiről is? Ha a tanár azzal felel, azok nem képviselnek művészi értéket, miért ne kérdezhetné meg, hogy van-e egyáltalán rossz ízlés, rossz szükséglet, rossz igény? Valóban csak a magas művészi értékek képviselik a közjót, a közízlést tükröző értékek nem?

Közkönyvtár, köztévé és a közjó

És ha az iskolában mégis csak indokolt lenne a remekművek kizárólagossága, indokolható-e ez a gyakorlat a közkönyvtárakban? Indokolható-e, hogy a közkönyvtárakban az erősen korlátozott beszerzési összeg nagyobb részét nagyon kevesek által olvasott remekművekre fordítsák? Nem jogos-e az az igény, hogy az alig keresett örök értékek rovására akár tucatnyit is vegyenek az adófizető pénzből a tiszavirág életű, de éppen most nagyon keresett bestsellerekből?

Ennyit a mít-ről, és most jöjjön a hogyan! Vádolható-e csalással, hamisítással a műveket nem hitelesen tolmácsoló zongorista? De mi tekinthető a hitelesség kritériumának? Az eredeti szöveghez, vagy az eredeti intencióhoz való hűség? A tolmácsoló önmagához való hűsége vagy a közízléshez való igazodása? Hazudik-e a közvetítő, ha nem ízlésének, felkészültségének és alkatának megfelelő művet tolmácsol? Ha csak a kottából játszik, s nem belülről?

A zongorista műsorát talminak találó műtészszel szemben a zongorista – mentve, ami menthető, ha becsületét nem is, legalább életét – hivatkozhat közönsége szükségleteire és ízlésére, valamint az őt alkalmazó tulajdonosra. Érvelhet *György Péterrel* úgy, hogy „tudomásul kell venni, hogy a kocsmai zenélés egyáltalán nem úri szalon, hanem nagyon is plebejus dolog. (3) Igaz, György Péter hozzáteszi, hogy „a plebejusság nem jelenti, hogy le kell tolni a gatyát” (4). Ugyanakkor a Duna Tévé példájával érzékelteti az érték, valamint a népszerűség, sikeresség, eladhatóság igen bonyolult viszonyát: „Én például a Duna Televíziót több szempontból a legjobb magyar tévének tartom. Első osztályúak például filmjei. De lassan százalékban már nem is kimutatható a nézettsége. A Duna Tévé – ironia nélkül mondom – nagyon nemes, nacionalista, felvilágosító kampányt folytató televízió, amely egészen egyszerűen úgy viselkedik, mintha nem televízió lenne. Teljes önellentmondás kellene legyen azok számára, akik csinálják. Elkötelezik magukat amellet, hogy tradicionális, konzervatív, nacionalista kulturális identitást szegeznek szembe a kultúrmocsokkal, és nem törődnek azzal, hogy ez az identitás is nézettségi indexek függvénye.” Keverhető-e gyöngy

a moslékba? Eltartható-e a jól eladható szemétből a ráfizetéses érték? Részesülhet-e a giccsadóból az, aki az általa kiadott giccs bevételéből ad ki remekműveket is?

Sugárzik-e eszközként az érték?

Ha a nép nem váltható is le, legalább megváltható-e? Formálható-e ízlése? Ez a kérdés kétféleképpen vetődött fel a keményebb, majd puhább pártállami diktatúra idején. Egyfelől mint a polgári ízlés szocialistává átformalása, másfelől mint a fejletlen ízlés fejlesztése a magas kultúra értékeinek segítségével. És természetesen ez a kétféle felfogás többféleképpen is ötvöződött: mechanikusan és meglehetősen rafináltan. A polgári ízlés szocialistává pallérozása jegyében először is el lehetett takarítani a „polgári szemetet” (a vadabb időben akár még *Jókait* is), majd jöhetett helyébe (szelidebb időben eléje) a szovjet és a szocialista irodalom. És megszületett a szocialista bestseller is, mely felvehetette a versenyt az ízlést továbbra is uraló romantikával és a *Cronin*, *Mitchell*, *Dallos* és *Passuth* műveivel jellemezhető kispolgári lektúrral. Egyik változata a társadalmi regényt, a krimi és a kalandregényt egyszerre képviselő „egy az egyben” szocialista eszmeiségű *Berkési*-regények, a másik pedig az érzelmesebb és romantikusabb, a szocialista eszmeiséget kisebb dóziszban adagoló *Szilvási*-regények. Ami nem sikerült a szovjet regények esetében – hiszen a magyar olvasó már minden „ov”-vagy „szkij-” végződésű nevet viselő író esetében gyanakodni kezdett, – sikerült a szocialista bestsellernek. Berkesinek még az ellenforradalmat leleplező regényét is megbocsátották nagyszámú rajongói, szegény *Ajtmatov* viszont hiába „bizonygatta”, hogy regényei nem a szocialista brigádmozgalom értékrendjében születtek.

Egyébként a szocialista brigádmozgalom és a különböző olvasómozgalmak, valamint ezek manipulatív összekapcsolása kitűnő példái voltak egyfelől az értéknek eszközzé degradálásának, másfelől az ezt a helyzetet

valódi művészi értékek közvetítésére felhasználó „ellenmanipulációnak” is. Mind a szocialista izés fejlesztését célzó olvasómozgalmakban, mind a szocialista brigádmozgalom kulturális vállalásainak keretében valódi művészi értékek is szerepeltek, ám maga a kontextus és az eszköz-szerep jelentékenyen befolyásolta az érték megvalósulásának esélyét. Ezek a művek sokak számára egyszerűen kötelező olvasmányok voltak, ismét sokak számára az érdek-érvényesítés lehetősége. Ha a brigádtagok megvették vagy elolvasták a ‘Csendes Don’-t vagy a ‘Rozsdatemető’-t – az előbbi mint szocialista eszmeiségű szovjet irodalmat, az utóbbit mint munkás témájú szocialista realista regényt – közelebb kerültek a szocialista brigád cím elnyeréséhez, ami pénzzel és egyéb előnyökkel járt. Mivel a címet többször is el lehetett nyerni, a rutinos brigádtagok második-harmadik alkalommal már „forintosítani” tudtak egy-egy olvasmányt vagy színház-látogatást. A brigádnaplóba beragasztott színházjegy, a megvásárolt könyv felmutatása vagy az olvasmány rövid tartalmának a brigádnaplóba való beírása igazolta a feladat végrehajtását, az olvasómozgalmak esetében pedig olyan ellenőrző-kérdések megválaszolása, mint „Mi volt az ellenforradalmárok tikos jelszava?”, „Hány éves volt Bim?” (Ezek a bornírt kérdések egy kitűnő *Ajtmatov*-regényt kompromittáltak.)

Vádolható-e csalással, hamisítással a műveket nem hitelesen tolmácsoló zongorista? De mi tekinthető a hitelesség kritériumának? Az eredeti szöveghez, vagy az eredeti intencióhoz való hűség? A tolmácsoló önmagához való hűsége vagy a közönléshez való igazodása? Hazudik-e a közvetítő, ha nem ízlésének, felkészültségének és alkatának megfelelő művet tolmácsol? Ha csak a kottából játszik, s nem belülről?

Ebben az olykor teljesen átlátszó, olykor ravaszul manipulált politikai-ideológiai propaganda tevékenységben a népművelőknek és a könyvtárosoknak eléggé egyszerű végrehajtó szerep kínálkozott, de közülük sokan megpróbálták az ellenszéllel is előre vitorlázni. Szovjet irodalom címen *Okudzsavát, Ajtmatovot, Bulgakovot*, szocialista irodalom címen *Fejest, Sántát, Semprunt, Aragont, Paralt, Hrabalt* olvastattak. KISZ-tagok és brigádtagok tízezrei olvasták műveiket, s még olyasmí is előfordult, mint Jászberényben a hetvenes években, hogy Jászberény ötven szocialista brigádjának mintegy félezer tagja elolvasta és megbeszélte a 'Mindig van remény' című Örkény-novellát. (5) Már-már hajlamosak lennénk kijelenteni, hogy ha ezek az olvasmányélmények nem kerültek volna az értéket eszközzé alacsonyító kontextusba, a magyar olvasástörténet legsikeresebb értékközvetítő akciója lett volna, csak hogy az igazság az, hogy másképpen nem, csakis ily módon manipulálva lehetett sikeres ez az ügylet. Ez persze nem zárja ki azt, hogy a manipuláció ellenére – és természetesen az ellen-manipulációnak is köszönhetően – akár tízezrek is igazi értékhez és élményhez juthattak.

Az ehhez hasonló, az érték védelmében történő, a kockázatot is vállaló, erkölcsi kiállást is jelentő „ellen-manipulációt” hiányolhatjuk manapság, amikor a mai szabad világban már nincsenek sem brigád-vállalások, sem olvasómozgalmak, de nem is került helyükbe valami ízlésesen harsány és szellemes, csak orientáló, de nem manipuláló össznépi társasjáték, melynek keretében – immár önként és dalolva – tömegek olvasnának *Ajtmatovot, Bulgakovot, Örkényt, Illyést, Pilinszkyt, Esterházyt, Nádist* és *Rushdie-t*. Úgy tűnik, hogy e helyett sokan azt hangoztatják a demokrácia védelmében, hogy „ha ez kell nekik, egyék meg”, „ha ilyen mocskos az élet, jogosult a horror már este nyolckor vagy akár délután is”, és úgy gondolják, ha egy kisfiú azzal szólítja meg a könyvtárost, hogy „kérek anyukámnak valami jó kis gyilkosságot”, akkor a legnagyobb aljasság lenne *Dosztojevszkijt* vagy *Diirrenmattot* küldeni a napi robotban megfáradt anyukának, de még *Agatha Christie* sem lenne fair, mivel anyukája ma már keményebb olvasmány-drogokhoz szokott.

Könyvtárosi agresszió vagy olvasói plaszticitás?

A „valamit hozzáadni a világhoz”, „a létben való gyarapodáshoz hozzásegíteni” kötelességének attitűdje mára eléggé megritkult a művészetközvetítők körében. Sokkal erősebben van jelen „a kereslethez igazodni” felfogás, pedig „az ízlés befolyásolása emberi jogok korlátozása” felfogás nem vesz tudomást az ember plaszticitásáról. Ez az érvelés már a szocialista ízlésformálás korszakában is erőteljesen jelentkezett, könyvtáros berkekben is. Úgy is, mint a nagyérdemű olvasó elvtelen körüludvarlása, de úgy is, mint az ideológiai manipuláció ellen-elmélete. Ekkor, vagyis a hetvenes évek közepén, végeztük el a következő kísérletet, bizonyítandó, hogy az emberi méltóságot nem sértő, a dialógus jegyében történő ízlés-befolyásolásra igenis lehetőség van: két közművelődési könyvtárban (a jászárokszállásiban és a miskolciban) fél évre eltűntettük a szabadpolcról a lektúrt, s figyeltük, mi történik. Kollégáink egy része heves olvasói reakciókat, feljelentéseket, sőt még tüntetést is jósolt. Amikor az olvasók nem találták kedvenceiket, vagy nem vittek haza semmit, vagy kockáztattak: egyesek a könyvtárosoktól kértek „valami hasonlót”, akik mindig az értéket képviselő irodalomból ajánlottak, vagy pedig maguk választottak „próba-szerencse” alapon. Amikor pedig visszahozták a kedvenceiket helyettesítő könyveket, a könyvtáros megkérdezte tőlük, hogy tetszett. Félév elteltével helyreállt a rend, mi azonban komoly tanulások birtokába jutottunk. (6) Azt, hogy a meglehetősen drasztikus beavatkozás ellenére egyetlen olvasó sem maradt el a könyvtárból, hogy egyetlen olvasó sem sértődött meg, és hogy sokan megelégedtek a „pótlékkal”, ma már egy kicsit másképpen értelmezem, mint annak idején, amikor ebben a könyvtárosi ízlésformáló tevékenység

lehetőségét láttuk bizonyítva. Ma már nyugtalanítónak tartom a jussát (kedvenc olvasmányait) az ő adójából működő public librarytól követelő polgár feltűnő hiányát.

Egy Nitsch-kiállítás olvasatai

Kell-e, lehet-e arra a zongoristára löni, aki nem egy átlagkocsmában zenél, hanem egy – nevezük így – alternatív kocsmában, amelynek törzsközönségét elsősorban a megszkottól eltérő, számára nem csak szórakozást, hanem elmélyülést és katartikus élményt is jelentő zene vonzza. Olyan zene, mely az ide betévedő átlagembert idegesíti és/vagy felzaklatja és/vagy megbotránkoztatja, amelyet sokan nemzetietlennek, ízléstelennek, istentelennek, vallásgyalázónak, provokatívnak, gusztustalannak tartanak. Lelőhető-e ez a zongorista a közlés, a közjó, a nemzet, a kulturális hagyományok, a jó ízlés vagy a vallásos érzékenység és a keresztény értékrend nevében? Hasonló, de ennél is bonyolultabb eset a Fővárosi Önkormányzathoz tartozó Kiscelli Múzeumban – pontosabban a múzeumhoz tartozó egykori trinitárius kolostor máig is romos, több mint kétszáz éve nem használt templomában – 1999. július 1. és 11. között megrendezett *Hermann Nitsch*-kiállítás. Itt a világhírű bécsi akcionista 1998-as prizendorfi hatnapos misztériumjáték-akciójának rekvizitumait lehetett megtekinteni *Orgia-misztérium Színház* címmel, és videón pedig magát az akciót is. Mindez a 250 éves óbudai Szent Péter és Pál plébánia jubileumi kiállításának tözsomszédságában zajlott. Egyébként a művésznek más műveit már 1996-ban is lehetett látni ugyanitt. Nitsch eddig majdnem mindenütt felborzolta a kedélyeket, s csaknem mindenütt erősen megosztotta még a művészetkedvelő értelmiséget is, de nem mindenütt váltott ki olyan heves reakciókat, mint Ausztriában vagy Magyarországon. Például Rómában és Párizsban jobban tolerálták Nitsch – *Vadas József* kifejezését használva – „vérrel festett misztériumát”, pedig a francia fővárosban egy működő katolikus templomban lehetett megtekinteni. Magyarországon már a megnyitó napján mintegy negyvenen tiltakoztak. *Macskásy Izolda* képzőművész utal arra, hogy az alkotó „istenkáromló művészetét bemutató” tárlat a Soros Alapítvány, a Fővárosi Önkormányzat és a Nemzeti Kulturális Alapítvány támogatásával jött létre. Mint írja „a frissen leölt állatok vérével, vizelettel, bélsárral keveredő oltárkelyhek, miseruhák és egyéb szent tárgyak bemutatását korábban az osztrák püspöki kar is elítélte, (7) s a kiállítás azonnali bezárását kéri *Semjén Zsolt* egyházi ügyekért felelős államtitkártól. (8) *Semjén* a következő napokban a kiállítás bezáratását kérő levelek százait kapja, de még ennél is erőteljesebb nyomás nehezedett rá, amikor az úgynevezett történeti, vagyis a katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó egyházak vezetése és vezetői tiltakoztak. A magyar Katolikus Püspöki Kar – hangsúlyozva, hogy „nem kíván művészfilozófiai vitába bonyolódni” – mind a keresztény értékrend, mind a jó ízlés nevében tiltakozik a kiállítás ellen, mert a bemutatott rekvizitumok „kimerítik az obszcenitás, a brutalitás és a káromlás tényét”, és sajnálatosnak tartják, hogy a Fővárosi Képtár a lelki és szellemi újjáépítés helyett a kollektív perverzitás bemutatásának és az esztétikai értékek tudatos rombolásának nyitott kaput”. (9) *Gyulay Endre* katolikus és *Harmati Béla* evangélikus püspök azzal érveltek, hogy a humánetikával ellentétes vallás-és embergyalázó alkotások nem valók közönség elé. (10) Tovább nehezítette az államtitkár helyzetét, hogy több civil szervezet – az Erőszakellenes Fórum, a Magyarországi Jogsértettekért Egyesület, a Létminimum Alatt Élők Társasága, a Raoul Wallenberg Egyesület, az Alba kör, a Dél-dunántúli Regionális Állat- és Természetvédő egyesület, a katolikus Bokor Közösség és a Polgárok Érdekszövetsége elfogadhatatlannak tartja „az erőszak kultuszának propagálását”, mely „sérti nem csak a katolikus hívőket, de lélekmérgező, botránnyokozó, undorkeltő hatása miatt minden jóérezsű embert”. *Semjén Zsolt* a kiállítás megtekintése után úgy nyilatkozott, hogy a kiállítás „vallásgyalázó provokáció, mely sérti a hívők érzékenységét, megengedhetetlen, hogy az adófizetők pénzéből ilyesmit finanszírozzanak”, s a kiállítás idő előtti bezárását sem tartotta lehetetlennek. (11) A Nemzeti Kulturális Alap képzőmű-

vészeti kuratóriumának elnöke szerint a kuratórium kizárólag szakmai szempontok alapján döntött arról, hogy a kiállítás megrendezését 250 000 forinttal támogatja. (12) Semjén arra kérte a főváros liberális polgármesterét, hogy kérjen bocsánatot a katolikus vallású emberektől és tegyen szimbolikus gesztust azzal, hogy a hivatalos nyitvatartási idő előtt fél órával bezárják a kiállítást. *Demszky Gábor* – leszögezve, hogy kifejezetten viszolyog Nitsch művészetétől –, kijelentette, hogy a művész erkölcsi megítélését magánügyek tartja, s nem találja jogosnak „adminisztratív eszközökkel a saját ízlésünk kedvéért feléleszteni a pártállami idők cenzúráját”. A kiállítást az első öt napon nyolcszázán nézték meg, az utolsó napon már ezren. A vendégkönyvbe beírók túlnyomó többsége az „undorító”, „mocskos” és „felháborító” kifejezéseket használja. (13)

A budapesti Nitsch-ügynek tucatnyi értelmezését gyűjtöttem össze:

– egy kulturaközvetítő intézményen belüli rivalizáló (a katolikus plébánia történetét és a Nitsch-művet bemutatni kívánó) érdekcsoportok konfliktusa került a legszélesebb nyilvánosság elé;

- a liberális ellenzék provokálja
- a kormányt;
- a magyarságot;
- a vallásos embereket;
- a keresztényeket;
- a katolikusokat;
- a jó ízlést;
- az emberi méltóságot;
- az egyházak és a kormány hatalmukat

és erős szövetségüket fitogtatva megleckéztetik a liberálisokat;

– a kormányt képviselő államtitkár az egyházak csapdjába kerül;

– a modern művészet kedvelői szabadságjogainak korlátozása a konzervatívizmus jegyében;

– egy csekély kisebbséget jelentő szubkultúra ízlésterrorja a hagyományos ízlésű többség felett;

– a vallási giccs és a tévében nap mint nap látható erőszak ellen eddig nemigen tiltakozó egyházak képmutatása.

A vélemények többségéhez egyben morális ítélet is kapcsolódik:

- művészet címén értékromboló álművészet létrehozása és közvetítése;
- a művészet (Nitsch művészi alkotása és a műveket közvetítő tárlat);
- egy hatalmi érdekcsoport (párt, kormány, egyház);
- egy kulturális érdekcsoport (kulturaközvetítők, egy ízlésirány képviselői);
- egyéni érdekek (a kiállítás rendezőjéé) eszközévé silányult;
- akár képvisel művészi értéket Nitsch akciója és rekvizitumai, akár nem, akár vallás-
gyalázó szándékú és tartalmú, akár vallásos, sérti a nagy többség emberi méltóságát, ér-
zéseit, érdekeit és értékeit.

Nitsch műve kétségtelenül él a végletes megfogalmazásnak és megformálásnak a közízlést mindenütt irritáló eszközével. Művészi eszközökkel nem egyszerűen csak felkavarni akar, hanem botrányt is óhajt. Ugyanakkor azt is világosan kell látni, hogy hazánk lakosságának 99 százaléka a korántsem ennyire provokatív és az ennél egyértelműbben remekműveket is elutasítja (ha nem is mindig ilyen hevesen), köztük keresztény

művészek alkotásait is. Persze nem csak hazánkban van ez így, de ma még Budapesten inkább, mint Párizsban, s Budapesten már kevésbé, mint Belgrádban, Szófiában, Kijevben vagy Moszkvában. Mindent összevetve *Fellini*, *Bergman*, *Esterházy* vagy *Pilinszky* tetszésindexe nem sokkal magasabb, mint Nitsch műveié. A Kiscelli Múzeumban látható kiállítás mind az értelmiséget, mind a műkritikusokat megosztotta. *Heller Ágnes* filozófus szerint „Nitsch eleve botrányt akart, megkapta”. Heller azonban hozzáfűzi ehhez azt is, hogy „eldönteni, hogy amit csinál, erkölcstelen vagy sem, értelmetlen dolog. Egy demokráciában egy múzeumi kiállítást adminisztratív betiltani nem lehet. Nitsch ellen korszerűtlen preconcepciókkal ostobaság harcolni”. (14) *Vadas József* műkritikus szerint „Nitsch produkciója kizárólag ide (15) kíváncszott. E passzióban elválaszthatatlanul összefonódik a pogány állapot- és terményáldozat, Krisztus keresztre feszítése mint a megváltás zálogának története, illetve a huszadik század megannyi holocaustja, amelyek mártírjait vértanúként tartjuk számon”. (16) *Szkok Iván*, a Magyar Képző- és Iparművészek Országos Szövetségének elnöke szerint „Nitsch mintha csak filozofikus töprengéseit tenné láthatóvá. De gyorsan hozzáteszem: a művészi munka és annak befogadása, megértése igen gyakran fájdalmas és keserves”. *Kertész Ákos* író úgy érzi, hogy „ezt a vérgőzös századot ilyen sokkolóan, így, vérben tocsogva kell búcsúztatni”. *Horányi Attila*, akit a Magyar Rádió Kossuth Klub című műsorában a riporter mint katolikus esztétát szólaltatott meg, azt fejtegeti, hogy csak az értelmezheti vallásgyakorlásnak a művet, aki részleteit egészéből kiemeli. Ő egyébként művészeti térben (a trinitárius templom) művészeti akciót lát a tárlatban. Ugyanebben a beszélgetésben *Fitz Péter*, a Fővárosi Képtár igazgatója azt emelte ki, hogy a Nitsch-mű emberi érzésekről, szenvedésről és megtisztulásról szól. *Szöllősy Ágnes* katolikus művészettörténész szerint ez a tárlat olyan, mintha *Pilinszky* szövegei jelennek meg képileg. Nitsch szimbolikája katarzist erősítő, a modern művészetet ismerő vallásos ember számára abszolút elfogadható” (17) *Hegyi Gyula* katolikus újságíró (és az MSZP képviselője) szerintem jogosan javasolja azt, hogy szakmai kérdésekben az egyház a témához értő katolikus laikusoknál tájékozódjon. Szomorúsággal tölti el, hogy a ‘Krisztus utolsó megkísértése’ című film után ismét egy mélyen vallásos ihletettséggű (bár amúgy vitatható szellemiségű és minőségű) mű kapcsán tört ki a botrány. (18)

Üdvös botrányoztatás

Annak idején, amikor *Scorsese* filmjét Budapesten bemutatták, nem katolikusok, hanem a Hit Gyülekezete hívei tüntettek a Művész mozi előtt. Válaszképpen *Mártonffy Marcell* bencés szerzetessel ‘Ellentüntetetés’ címmel vitacikket írtunk a film problémafelvetése védelmében, sajnálkozva, hogy művészi értékét tekintve a film erősen egyenetlen. (19) A katolikus egyház csak évekkel később tiltakozott, amikor – már a Hornkormány idején – a Magyar Televízió is be akarta mutatni a *Scorsese*-filmet, méghozzá kora esti kezdéssel. Akkor a televízió vezetése levette a filmet a műsorról. Sok katolikus értelmiségi jobban örült volna, ha egyháza vezetése csak a film késő esti lejátzását javasolja, valamint annak, ha érettebb és hitükben szilárd híveiknek kifejezetten ajánlja az elgondolkodtató művet, majd pedig érdemben foglalkozik a filmmel és a vele kapcsolatos pro és kontra véleményekkel a katolikus sajtóban. Úgy érzem, ez a fajta hozzáállás lett volna a szerencsésebb a Nitsch-tárlat esetén is. Természetesen jogos lett volna a tiltakozás, ha ez a mű akkora nyilvánosságot kap, mint kapott volna a *Scorsese*-film az MTV-1 műsorán este nyolc órai kezdettel, de még akkor is, ha a Nemzeti Múzeumban vagy a Múcsarnokban akarták volna megrendezni. Úgy tűnik, mintha ez esetben sem számoltak volna a nagy egyházak vezetői azzal, hogy a művészet – akár a pogányok számára a kereszt – olykor óhatatlanul botrányt okoz. Még a második vatikáni zsinat előtt megjelent és mai szemmel eléggé konzervatív morálteo-

lógijában B. Häring (a később a Vatikán szemében is botrányhőssé váló neves morálteológus) úgy definiálja a botrányt, mint olyan szabad emberi cselekvést, mely alkalmas arra, hogy akadállyá váljék az embertársuk üdvösségének útjában. Mielőtt e kritériumok alapján próbálnánk meg minősíteni a budapesti Nitsch-tárlatot és az erre adott reakciókat, érdemes továbbolvasni B. Häring művének 'Botrány' című fejezetét: „A szentírás a botrány kifejezést olyan cselekvésre alkalmazza, mely bűnre vezető alkalmat is jelenthet, de döntés elé is állíthatja az embert”, majd így folytatja a szerző: „Krisztus tudatosan nem kerülte el a botrány okozását, (...) botránkoztatásának elsődleges célja az volt, hogy őt látván megtérjenek, vagy bűnökben továbbélve megátalkodjanak.” (20) Mielőtt kijelentenénk, hogy a magát kereszténynek valló Nitsch botrány-
okozó gesztusával egyesesen Krisztus-követő (vagyis keresztény) módon viselkedik, olvassuk még tovább a redemptorista szerzetes művét: „Bizonyos körülmények között a botrányt súlyossá tehetik azok a cselekedetek, melyek önmagukban ugyan erkölcsileg helyesek, vagy közömbösek, az erkölcsi rossz látszata miatt azonban megzavarhatják az emberek bizonytalan lelkiismereti döntését.” (21) Úgy tűnik, hogy a Nitsch-kiállítás esetére ez a kijelentés is igaz. Nem könnyű tehát eldönteni, hogy „üdvös és eredményes botránkozásra” alkalmas, vagy éppen üdvösséget akadályozó volt-e ez a kiállítás. Egy bizonyos, viszonylag könnyen kikerülhető volt ez a „bűnre vezető alkalom”. És akik mégsem kerültek el, kifejezetten botránkozni mentek.

„Bizonyos körülmények között a botrányt súlyossá tehetik azok a cselekedetek, melyek önmagukban ugyan erkölcsileg helyesek, vagy közömbösek, az erkölcsi rossz látszata miatt azonban megzavarhatják az emberek bizonytalan lelkiismereti döntését.” Úgy tűnik, hogy a Nitsch-kiállítás esetére ez a kijelentés is igaz. Nem könnyű tehát eldönteni, hogy „üdvös és eredményes botránkozásra” alkalmas, vagy éppen üdvösséget akadályozó volt-e ez a kiállítás.

Egy bizonyos, viszonylag könnyen kikerülhető volt ez a „bűnre vezető alkalom”. És akik mégsem kerültek el, kifejezetten botránkozni mentek.

giai küsszótárában. (22) Amikor az egyházak és az államtitkár – túláltalánosítva – a keresztény értékrend, a humánus és a vallásos emberek nevében szóltak, nem emelkedtek eléggé magasra, ahonnan átláthatóbb lett volna a korántsem homogén összkép. Jó lett volna, ha David Flusserrel vallják és alkalmazzák azt az elvet, hogy „saját vallásunk megfigyelési pontjának túlhaladása módszerünk sikerének feltétele”. (23) Úgy vélem, hogy a túlhaladásra képesség még egy ilyen sokkoló műalkotás esetében is képesé tesz az Isten irányába való transzcendálásra,

Nem szabad a kocsmát a zongoristával azonosítani. Akik így tesznek, azok közül sokan kielégületlenségükben, kudarcuk miatt vagy bánatukban – mint ama juhász, aki ártatlan szamarát bünteti – a zongoristára lőnek. Ahelyett, hogy a költőre hallgatva túllépnének e mai kocsmán: az értelemig és tovább. „A modern pluralista társadalomban nem az a feladat elsősorban, hogy egyoldalúan őrizkedjünk a morális értelemben vett botrányokozástól, hanem, hogy pozitív tanúságot tegyünk ott is, ahol ez a szó bibliai lét-

elemben botrány lesz a környezet számára”, fejezik be Rahnerék a „botrányt” értelmező lexikoncikküket.

Irodalom

- (1) Személyes közlése
- (2) HANKISS ELEMÉR: *Érték és társadalom*. Magvető Kiadó, Bp., 1977. 231–250.old.
- (3) Eredetiben a „televíziózás” szerepel. A következmény nélküliség kultúrája. (Bóta Gábor interjúja György Péterrel) In: Magyar Hírlap, 1999. május 15.
- (4) U.o.
- (5) *Mindig van remény*. In: Örkény István emlékkönyv. (Szerk. Fráter Zoltán–Radnóti Zsuzsa), Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp. 1995. 293–301. old.
- (6) ARATÓ ANTAL–KAMARÁS ISTVÁN: *Olvasmánykínálat és izlésformálás*. In: Jászoknáság, 1975. 3–4.sz. 59–68. old.
- (7) Csak egyes püspökök tiltakoztak, az osztrák katolikus egyház hivatalosan nem tiltakozott. Hetek, 1999. Júl. 10. 6. old.
- (8) Internetto, 1999. július 1.
- (9) Új Ember, 1999. Július 11.
- (10) Magyar Hírlap, 1999. júl. 7.
- (11) Magyar Hírlap, 1999. júl. 6.
- (12) U.o.
- (13) Magyar Hírlap, 1999. júl. 7.
- (14) BURKUS JÓZSEF: *Szellemtelenség és gyűlölet jegyesek*. In: Hetek. 1999. júl. 17. 9.old.
- (15) Az egykori trinitárius templomba.
- (16) VADAS JÓZSEF: *Vérrel festett misztérium*. In: Magyar Hírlap, 1999. július 5. 8.old.
- (17) Személyes közlése.
- (18) HEGYI GYULA: A katolikus értelmiségről. In: Magyar Hírlap, 1999. július 7.
- (19) KAMARÁS ISTVÁN–MÁRTONFFY MARCELL: *Ellentüntetés a beszakadóházhoz Jézus mellett – Scorsese filmje ürügyén*. In: Filmkultúra, 1990. 3.sz.
- (20) HÁRING, BERNHARD: *Krisztus törvényei*. EFO Kiadó, Pannonhalma–Róma, 1999. 377–378.old.
- (21) U.o.: 382.old.
- (22) RAHNER, Karl–VORGRIMLER, Herbert: *Teológiai kieszótár*. Szent István Társulat, Bp. 1980. 70–71.old.
- (23) FLUSSER, David: *A judaizmus és a kereszténység eredete*. Múlt és Jövő, Bp. 1999. 367.old.